

ПОВСЯКДЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА У ПОВОЄННІ РОКИ (1945-1954 рр.)

Автор: *В. А. Гавур*

Науковий керівник: *В.В. Старка*

У статті розкрито повсякденне життя західноукраїнського селянина у повоєнний період на фоні встановлення нового режиму, а також боротьби між комуністичною владою та силами ОУН і УПА. Особлива увага акцентується на радянській та політиці суцільної колективізації.

Ключові слова; *західноукраїнське селянство, колективізація, колгосп, селянин-колгоспник, селянин-одноосібник, радянська влада.*

Дослідження повсякдення повоєнної доби в Радянському Союзі є необхідним для усвідомлення становлення радянського тоталітарного політичного режиму в Західній Україні. Друга світова війна та повоєнний період відобразились на повсякденному житті простого селянина. Метою даного дослідження є висвітлення умов повсякденного життя західноукраїнського селянства в умовах процесів, котрі тривали впродовж всього періоду відбудови. Також важливо проаналізувати своєрідні альтернативні варіанти, що стояли перед селянином, кожен із яких специфічно відображався у повсякденні.

Серед авторів, у роботах яких відображені окремі аспекти проблеми, варто відзначити Голубка В. [1], Сеньківа М. [2, 4, 6, 7, 8], Малярчука О. [3], Гулая В. [9], Надольського Й. [10], Рабенчука О. [13], Смоля В. [11] та ін.

У час війни постраждала значна кількість сіл, переважна частина господарчої та виробничої інфраструктури. Житло і одяг були у значному дефіциті. Говорити про гроші в цей період – означає говорити про, здебільшого, їх відсутність [7, с. 342]. Також матеріальна скрута позначилась на забезпеченні харчуванням: станом на 1945 р. валовий збір зерна становив 60% від довоєнного рівня, що в умовах густозаселеного західноукраїнського регіону та проведення колективізації прирікало населення на напівголодне життя [11, с. 379].

В умовах важкого матеріального становища селяни покладали надії на краще майбутнє. Це можна зрозуміти, адже Друга світова війна завершилась, значна кількість селян була мобілізована до армії та безпосередньо приймала участь у воєнних баталіях на Заході, де мала нагоду спостерігати зовсім інші умови життя. Враховуючи те, що СРСР здобула перемогу у багатьох боях завдяки (у значній мірі) мужності та самовідданості радянських народів, останні сподівались на хоча б якусь подяку за це [13, с. 324]. Однак людей, що поділяли такі погляди, на Західній Україні було небагато, а з появою біженців, котрі рятувались від голоду 1946 – 1947 рр., їх кількість значно зменшилась.

Більшість західноукраїнського селянства ставилось до нового режиму із певними застереженнями. Тут слід відзначити деякі чинники, із яких формувались такі переконання. Перш за все, селяни пам'ятали прихід радянської влади у 1939 – 1941 рр., та «специфічні методи» її становлення – колективізацію, депортації, ідеологічний тиск та терор щодо «ворогів народу». Спомини про це породжували у свідомості антисталінські настрої [10, с. 169]. Важливим є відзначити спосіб мислення селянина – як приватного власника: одноосібний тип ведення господарства міцно закріпився у західноукраїнській ментальності, а тип колективного господарства був чужим, і навіть – ворожим [2, с. 371; 3, с. 341]. Останнє є надзвичайно важливим для розуміння даної проблеми. Варто пам'ятати, що сільські громади були у більшій мірі традиційними спільнотами, для яких щось нове, «не наше» сприймалось

виключно вороже з огляду на острах перед змінами (до речі, їх страх у значній мірі виправдався).

Велика частина населення, котра відносилась до категорій «шкідників», «буржуазно-націоналістичних елементів», «ворогів народу» тощо, була депортована на території східних чи південних республік Союзу. Офіційно цю процедуру закріпила директива НКВС СРСР ще від 31 березня 1944 р. «Про виселення до віддалених районів Красноярського краю, областей: Іркутської, Омської, Новосибірської членів родин оунівців і активних повстанців, як арештованих, так і вбитих у сутичках» [10, с. 172]. Подібні укази і директиви також мали місце у післявоєнний час. Варто відзначити й те, що депортована сім'я мала право взяти із собою лише все необхідне: одяг, білизну, взуття, столовий і чайний посуд, постіль, дрібні знаряддя праці та місячний запас харчів. Вся інша власність повністю вилучалась [10, с. 174]. Депортовані сім'ї важко переносили переїзд до «нової домівки»: товарні вагони, у яких перевозили депортованих (де у зимовий час було надзвичайно холодно, а санітарний стан був, легко сказати, незадовільним), неодноразово ставали місцем смерті сотень людей [7, с. 341].

Крім того, селян залучали до різного роду робіт: праці на шахтах, вирубування лісу, будівництва та ремонту доріг. Звичайно ж, умови праці були неймовірно важкими. Слід врахувати й те, що ці роботи виконувались із 1944 року, оскільки влада прагнула задіяти всі можливі ресурси для остаточної перемоги у війні, а згодом – у відбудові краю. За ухилення від мобілізації «порушник» карався штрафом чи ув'язненням – із обов'язком пізніше все ж таки відпрацювати «на благо соціалізму» [7, с. 339-340].

Довгий час залишались невирішеними такі проблеми як: забезпечення людей медичним обслуговуванням та житлом. Щодо першого, то медична інфраструктура у воєнний період зазнала значного руйнування. Селяни майже

повністю були позбавлені якісного медичного обслуговування [9, с. 136-137]. Поширювались епідемії кору, грипу та скарлатини [7, с. 344]. Лише у 1948 році керівництво республіки почало приймати заходи та фінансувати відбудову медичної інфраструктури. Збільшилась кількість лікарень та працівників, зайнятих їх обслуговуванням. Щоправда, якість надання допомоги хворим та кваліфікованість кадрів бажала кращого [7, с. 344]...

Розкриваючи проблему забезпечення сільського населення Західної України житлом у повоєнні роки, слід говорити про його відсутність у багатьох мешканців [9, с. 125]. Це, насамперед, було результатом воєнних дій, що мали місце у даному регіоні: безліч осель були зруйновані, внаслідок чого стало поширення жебрацтва або найму приміщення у заможніших людей [9, с. 130]. Цю проблему селяни здебільшого намагались вирішити самотужки: зводили оселі за традиційним принципом – заручаючись допомогою сусідів та родичів [9, с. 125; 11, с. 385]. В основному, це були 1-кімнатні мазанки із дахами, покритими очеретом або соломою, а також глиняною долівкою. [11, с. 385]. Такі житла вважались тимчасовими. Середня площа житлового приміщення, яка припадала на одну особу, становила 4,8 кв. м, що було вдвічі менше гігієнічної норми [9, с. 126]. Значна кількість селян проживала у землянках. Комфортністю вони не відзначались [11, с. 385]. Допомога уряду прийшла аж у 1949 р.: в основному вона стосувалась забезпечення житлом селян, що проживали у найгірших умовах. Але до початку 50-х рр. проблему так і не вдалось повністю вирішити [11, с. 385]. З іншої сторони, в 50-х рр. розбудова жител набула значно більшої масштабності: наприклад, в Тернопільській області впродовж 1951-1955 рр. для селян було споруджено близько 6,6 тис. жител [9, с. 126].

Влада, задля свого утвердження, послуговувалась різноманітними ідеологічними методами. Постійно постачалась агітаційна література, котра прославляла радянський режим та вихваляла соціалістичний лад. По селу розповсюджувались газети «Радянська Україна», «Правда України»,

«Радянський селянин» [3, с. 158]. Активну діяльність проводили агіткульбригади, застосовувались «пересувні бібліотеки» [3, с. 159]. Значну роль у пропаганді комунізму відігравало й радіо [6, с. 161]. Щоправда, на рубежі 40 – 50-х рр. люди мали змогу слухати трансляції із радіостанцій «Голос Америки», «Голос Ізраїлю» тощо. Влада старалась перекривати західні радіохвилі, однак повністю реалізувати цей задум не вдалось [12, с. 22]. Водночас розголосу набирали своєрідні «міфи про перевиконання плану», у яких відзначали найуспішніших працівників та нагороду, отриману ними за великий вклад у розвиток соціалізму (тим самим керівництво мало намір переконати населення у доцільності інтенсивної і важкої праці) [4, с. 53]. Все це робилось для того, аби, по-перше – посилити просоціалістські настрої серед місцевого населення, а по-друге – розполюсувати село, послабивши його єдність, і, відповідно, його силу та здатність до спротиву.

Окремої уваги заслуговує питання релігії у селі. У даному випадку, хоч антирелігійна агітація і велась, однак вона була досить незначною [12, с. 97]. При цьому, у перші повоєнні роки уряд не здійснював значного тиску на духовні заклади. Це пояснювалось тим, що за часів воєнного лихоліття відбулось значне піднесення релігійності населення, а відкритий гніт проти церкви міг породити ще більший спротив з боку селянства [12, с. 120]. Варто згадати й те, що населення даного регіону, окрім доволі значного національного самоусвідомлення, послуговувалося значно сильнішою регіональною ідентичністю, куди органічно впліталась релігія. Однак, у даному випадку влада вела досить гнучку політику. Зокрема, піднявся розмір податків та примусових позик, які церква повинна була платити державі, ліквідовувались нелегальні молитовні будинки [12, с. 99 – 100]. Керівництво поступово закривало духовні заклади: це вплинуло на кваліфікованість духовних осіб, що породило негативне ставлення частини населення до церкви [12, с. 100]. Також уряд старався всіляко обмежити кількість відправ у церквах. Так, станом на 1951 р. у Волинській області у 173 храмах служби відбувались лише 1-2 рази на

місяць, а у 13 церквах – лише у великі релігійні свята [12, с. 99]. Таким чином, з боку режиму все робилось для того, аби послабити релігійні настрої населення, що у певній мірі їй і вдалось. До цього долучався й інший фактор: період відбудови все ж був дещо спокійнішим, аніж воєнні часи, тому поступово відбувалось певне послаблення релігійних настроїв [12, с. 122].

Колективізація у перші повоєнні роки проходила із послабленою силою. Спочатку утворення колгоспів відбувалось на базі колишніх фільварків, та на засадах добровільності (хоча, податковий гніт теж мав своє місце). Зрештою, охочими працювати там були здебільшого бідняки та наймити [6, с. 168]. Переломним моментом став указ від 20 червня 1947 р., де проголошувалась мета «наздогнати за рівнем колективізації Східні регіони». З того моменту податковий прес лише посилювався, почали застосовуватись різноманітні форми насилля до одноосібників, котрі не мали наміру вступати до колгоспу [6, с. 169].

На тлі всіх цих процесів дещо кращою була ситуація із речами першого користування, які необхідно було придбати: сіль, сірники, взуття, одяг. Щоправда, так тривало лише до 1947 р., коли карткова система була скасована [11, с. 384]. Враховуючи те, що керівництво Союзу ставило акцент на розвитку важкої промисловості (сектор А), сектор Б (до якого відносилось виробництво товарів народного споживання) розвивався незрівнянно слабо у контексті як фінансового забезпечення, так і продуктивності праці чи собівартості продукції. Тут навіть не стояло питання про перевиконання плану [3, с. 177]. Посилила проблему й грошова реформа 1947 р., при якій відбувався обмін валюти за курсом 1:10 (пізніше ситуація покращилась, і обмін проводився при співвідношенні 1:1 при сумі до 3 тис. крб., та 3:2 при обміні від 3 до 10 тис. крб.). [7, с. 343; 9, с. 130]. Дана реформа значно послабила купівельну спроможність населення: значною мірою проблема торкалась осіб, котрі вели одноосібне господарювання, так як катастрофічну ситуацію доповнював значний податковий тиск. А за відсутності необхідної кількості продукції народного споживання на ринку, ціни значно піднялись вгору. Зокрема,

резинове взуття оцінювалось у 40-45 крб., а за чоловічий костюм платня сягала 300 крб. [11, с. 384].

Як наслідок, перед селянином постало питання: «що робити?». З однієї сторони, війна завершилась перемогою, і можна було б очікувати на поступки з боку керівництва держави. З іншої сторони, ще під час війни розпочався політичний, ідеологічний, податковий та фізичний тиск на волелюбне західноукраїнське населення. Також селянин мав мізерну можливість (з огляду на специфіку паспортної системи) виїхати до міста та влаштуватись на якесь із підприємств (однак ця категорія населення випадає із даного дослідження, з огляду на її вже «пролетарський» характер).

Ключовим моментом у даному випадку є вибір, який здійснював селянин у таких умовах. Цей вибір у значній мірі визначав його подальше матеріальне, суспільне та світоглядне становище: він формував його повсякдення. Враховуючи різноманітність суспільства за світоглядними особливостями кожної людини чи груп людей, можна віднайти дві найбільш поширені альтернативи, між якими коливався вибір селянина, і, зрештою, схилився до однієї з них. А питання стояло наступним чином: «Йти чи не йти до колгоспу?». Реалізація кожного із варіантів та її відображення у повсякденні й буде охарактеризовано нижче.

Отож, вибір селянином варіанту «вступати в колгосп» визначався насамперед такими почуттями, як невпевненість перед завтрашнім днем, втрата надії на кращі часи, і, що найважливіше – бажання надати безпеку своїм близьким та собі. В значній мірі все це було притаманно біднякам та частині середняків (якщо оперувати поняттями радянського керівництва) [6, с. 168] . Звичайно, що такі люди були і в категорії «куркулів». Спостерігаючи за долею знайомих забезпечених селян, котрі враз втратили усе своє майно та примусово були депортовані, інший селянин не бажав такої самої долі своїй сім'ї. А тому вступав до колгоспу, попри всі його недоліки порівняно із веденням

індивідуального господарства. Деякі селяни вступали до колгоспного господарства із примусу. Інколи траплялись безпрецедентні випадки. Керівництво йшло на створення колгоспів без відома майбутніх учасників [6, с. 171].

Звичайно ж, наслідком цього були певні трансформації у сфері матеріального забезпечення. Вся земля двору та реманент передавались у власність колгоспу, натомість залишалась лише незначна ділянка землі (0,5 – 1 га) для ведення підсобного господарства [4, с. 50]. Хоча, варто відзначити й те, що інколи селянину щастило потрапити у фіктивно організовані колгоспи, де велося цілком індивідуальне господарство, прикриваючись цією назвою [6, с. 168].

Мали місце й колгоспні податки, що відповідали затвердженому плану. Зокрема, у повоєнний період, середньостатистична норма поставки із одного колгоспного двору становила : 50 – 100 яєць, 40 кг м'яса, 280 – 300 л молока [11, с. 383]. Податки встановлювались і на підсобне господарство: на землю, худобу, кількість м'яса, яєць, молока тощо. Розмір цієї оплати залежав від того, яку площу займало підсобне господарство [4, с. 51].

За роботу в колгоспі передбачалася оплата за трудовень. В середньому вона становила: 1,1 – 3 кг зерна, 2,9 крб., 0,7 кг картоплі, 0,5 кг овочів. Однак, насправді її часто не виплачували селянину, або ж оплачували у значно меншому розмірі [4, с. 49]. Побутувала й фіктивна оплата: селянин демонстративно отримував свої набутки за день, а опісля засвідчення цього всю продукцію у нього вилучали [4, с. 50].

Керівництво намагалось залишити селянина-колгоспника без вільного часу. Здебільшого його залучали до участі на різноманітних заходах, організованих керівництвом із метою пропагування та доведення людям переваг соціалістичного устрою та контролю над їх вільним часом. Зокрема, мали місце акції, пов'язані із ліквідацією безграмотності та неписьменності (з

однієї сторони, такі заходи були корисні з огляду на підняття освіченості населення, а з іншого боку це було вигідно керівництву держави з урахування того, що селянин, котрий вміє читати і писати, зможе «краще сприймати» пропагандистську літературу) [7, с. 345]. Для «соціалістичного просвітництва» застосовувалась діяльність спеціальних політвідділів, організованих при машинно-тракторних станціях [3, с. 160]. З цією ж ціллю у 1950 р. розпочалась організація комісій, на яких покладалося завдання налагодити зв'язки із бідняками та середняками (аби посилити власну соціальну базу підтримки) [3, с. 161]. Часто селян-колгоспників залучали до поїздок-екскурсій по колгоспних господарствах в інших, здебільшого східних областях, аби продемонструвати їм «здобутки» комуністичного ладу [3, с. 160]. Мали й місце організації керівництвом та лояльними режиму активістами своєрідних «колгоспних зборів селян», під час яких проти «саботажників колективізації» виносились вирокі, часто пов'язані із повною конфіскацією майна або навіть депортацією (трагедія полягала у тому, що часто об'єктами таких вироків ставали люди похилого віку, хворі та інваліди, котрі фізично не могли працювати в колгоспах) [3, с. 160]. Також, колгоспний колектив часто залучали до участі у різноманітних мітингах, нарадах та з'їздах.

Будучи лояльним до режиму, селянин-колгоспник отримував певні привілеї у вигляді пайків та навіть своєрідну «славу». Зокрема, його могли рекламувати в якості взірця колективізації, котрий досяг своєю працею найбільшого успіху. Така реклама свідомо застосовувалась із метою породити у населення бажання досягти таких же благ, скориставшись «шансом, що випав у їх житті». Зрозуміло, така інформація слугувала своєрідним засобом маніпуляції суспільними настроями.

Керівництво також бажало втягнути лояльних режиму до участі у каральних акціях. Зокрема, повсюдно створювались винищувальні загони «яструбків» та «стрибків», котрі в ході операцій взаємодіяли із підрозділами СМЕРШ [10, с. 174]. Таким чином влада свідомо займалась конструюванням

бар'єрів між селянами, аби роз'єднати їх, тим самим послабивши опір колективізації та насадженню нового політичного режиму.

З іншої сторони, колгоспник міг стати жертвою репресій, особливо якщо виникала підозра щодо фіктивності колгоспу, у якому він працював. Також такий селянин не був застрахований від свавілля чиновницького апарату чи російських військових [1, с. 283; 10, с. 170]. В умовах ведення боротьби із силами ОУН та УПА І. Сталін застосовував уже перевірену на практиці тактику «удару по площі»: репресіям піддавалась значна частина населення, а жертвами часто ставали зовсім непричетні до цієї боротьби особи. В якійсь мірі це слугувало й своєрідним актом залякування, і водночас послабленням соціальної бази опору. Зі своєї сторони, місцеве партійне керівництво та представники МВС і МДБ, із кар'єристських міркувань, буквально «набивали статистику» при застосуванні репресій.

Тепер перейдімо до другої категорії селян, які вирішили не вступати до колгоспу певний час, або ж чинити колективізації мовчазний чи відвертий опір. Ці селяни покладали усі свої надії на майбутнє покращення становища, або ж на спротив своїми силами, чи силами УПА. Також вони не мали ні найменшого бажання працювати на новий політичний режим, усвідомлюючи всю скруту простого населення після становлення радянської влади [8, с. 35; 3, с. 160].

Ці селяни відчували на собі значний податковий тиск з огляду на те, що керівництво бажало таким чином підштовхнути їх до вступу в колективне господарство. Одноосібники, порівняно із колгоспниками, платили на 25% більші податки [9, с. 122]. Загалом, податок залежав від кількості землі. Згідно законодавства, одноосібникам дозволялось обробляти землю площею 7 – 10 га (залежно від області). Чим більшою була площа землі одноосібника, тим більші податки він повинен був сплатити. Враховуючи цей фактор, а також те, що деякі господарі володіли земельними площами понад 20 га, на селі поширилась

практика фіктивного поділу земель між членами родини, аби уникнути конфіскації та значної сплати грошей за її володіння [9, с. 120].

Одноосібники також бажали мати певний заробіток, котрий був буквально життєво необхідним в умовах податкового тиску. Інколи вони здавали приміщення іншим селянам, котрі втратили свою домівку під час війни та не отримали нової від влади, або ж не мали змоги її збудувати. Також одноосібники отримували певний прибуток від промислів, ремесла, або ж нелегального збуту товару в обласних центрах [3, с. 161].

На одноосібників здійснювався значний тиск з боку встановленої влади: їх життя у певній мірі можна порівняти із в'язницею (у цьому вони мали дещо спільне із колгоспниками). Часто їхні земельні площі перевірялись силовими органами на потенційну наявність криївок, в яких могли переховуватись солдати УПА. Коли селяни-одноосібники збирались у групи щоб обговорити свої проблеми, по них нерідко вівся вогонь на ураження. Нерідко мали місце демонстраційні страти «буржуазно-націоналістичних елементів» та «ворогів народу», не говорячи про побиття, калічення та гвалтування з ціллю вивідати інформацію про місце переховування повстанців, або ж з метою залякування та залучення до колгоспу. Нормою стали й насмішки над релігійністю населення [3, с. 160; 7, с. 340].

Щодо своїх підозр, владні структури були праві (що аж ніяк не виправдовую їх методів боротьби із опором). Селяни-одноосібники й справді були основною соціальною базою повстанців. На селі постійно діяли «станичні», котрі забезпечували підрозділи УПА харчами, одягом, а нерідко – зброєю та розвід інформацією [2, с. 372]. Окремі особи були агентами ОУН, на яких покладалося завдання організувати за допомогою агітацій та листівок опір проти суцільної колективізації та радянського керівництва [2, с. 372]. Для цієї ж цілі вночі організувались зібрання селян (щодо цього поширилась фраза: «Вночі керували наші, а вдень – більшовики») [3, с. 160]. Значна

агітаційна робота проводилась серед переселенців із Надсяння, Холмщини та Лемківщини [8, с. 38]. Багато селян йшло до лав УПА та вели таку діяльність як: безпосередня участь у бойових зіткненнях; підпали та знищення колгоспних приміщень; знищення особового складу керівництва; розкрадання складів, призначених для хлібозаготівель із подальшим поверненням частини зерна селянам [2, с. 375].

Як було вище сказано, селянство становило опору повстанців. Це підтверджує й статистика, в якій наводиться кількісний відсотковий склад основних прошарків населення, що склали УПА [8, с. 36]:

Відсотковий склад прошарків населення у складі УПА	
селяни	76%
робітники	18,2%
інтелігенція	4,2%

Погляди селян-одноосібників відображались у агітаційних листах та директивах УПА, де зазначались такі цілі: боротьба проти русифікації, колгоспів, збереження приватної власності на землю [3, с. 159].

Враховуючи все вище сказане, робимо висновок, що селянство, хоч і леліяло надію на краще майбутнє, однак реальна ситуація спонукала до вибору діяльності – на користь нового режиму (вступ до колгоспу), або ж опору та відкритої боротьби проти нього. Можна констатувати те, що завдання радянського керівництва щодо розколу населення було частково реалізоване: селяни не змогли діяти єдиним фронтом за збереження власних цінностей, а отже зазнали поразки. До 1952 р. суцільна колективізація фактично була завершена, а ще раніше був практично ліквідований збройний опір Української повстанської армії.

Допоки продовжувався збройний опір, селяни сподівались на визволення з-під нового ярма. Однак потужний тиск нового режиму (та його «успіхи» у закріпленні своєї влади) вводили багато кого у стан розпачу. Усвідомлюючи неможливість вибороти незалежність або хоча б захистити те, що було ще до приходу радянської влади власними силами, частина людей змиралась із дійсним станом речей. Інші стали покладати надії на іноземну допомогу. До таких сподівань підштовхувало поширення чуток про можливу майбутню війну між СРСР та США [13, с. 327]. Звичайно, що інформація такого змісту не поширювалась відкрито. Вільно говорити дозволялось лише про лояльність до діючої влади [13, с. 326]...

Встановлення радянської влади, проведення суцільної колективізації та впровадження заходів щодо радянзації населення в значній мірі зруйнували традиційний устрій західноукраїнського селянства, котрий зберігався навіть під час входження цих територій до складу Другої Речі Посполитої, Румунії, Чехословаччини та Угорщини. Все це докорінно змінило повсякдення волелюбного селянина – колись приватного власника. Тепер майже уся його діяльність спрямовувалась на розвиток і забезпечення панівного режиму...

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Голубко В. Західноукраїнський селянин в умовах комуністичного режиму 1939-1953 рр.: пристосування та спротив / В. Голубко, А. Середняк// Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2007. – Вип. 34. – С. 269–289;

2. Сеньків М. Опір ОУН і УПА колективізації західноукраїнського села, 1944-1952 рр. / Михайло Сеньків// Пробл. історії України: факти, судження, пошуки. – 2004. – Вип. 12. – С. 371-379;
3. Малярчук О. Галицький національний кетман: село в ідеологічній війні з партійно-радянським тоталітаризмом / Олег Малярчук// Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2006 – 2007. – Вип. 12-13. – С. 157–166;
4. Сеньків М. Форми та методи експлуатації колгоспного селянства західного регіону України (кінець 40 – початок 50-х рр. ХХ ст.) / Михайло Сеньків// Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. пр. ДДПУ.- Дрогобич. Історія. – 2013 р. – Вип. 32. – С. 47–57;
5. Янковська О. Повсякденне життя громадян УРСР як втілення політики держави (1945 – 1953 рр.) / Оксана Янковська// «Історія повсякденності: теорія та практика»: матеріали Всеукр. наук. конф. – Переяслав-Хмельницький: ДВЗН «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – 2010. – С. 176-168;
6. Сеньків М. Радянські форми та методи колективізації західно-українського села (1944-1952 рр.) / Михайло Сеньків// Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. – Запоріжжя, 2012. – Вип. ХХІІІ. – С. 148–155;
7. Сеньків М. Повсякденне життя західноукраїнського селянства (1944 – 1952 рр.) / Михайло Сеньків// Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. - 2014. - Т. 24. - С. 337-348;
8. Сеньків М. Українська повстанська армія: антиколгоспний рух у західноукраїнському селі (1944 – 1952 рр.) / Михайло Сеньків, Василь Хомич // Електронне джерело. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJR

N&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vpu_Ist_2012_22_6.pdf;

9. Гулай В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х – 50-і роки ХХ ст.) / Василь Гулай// Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Львівський національний ун-т ім. І.Франка. – Л., 2002. – 194 арк.;
10. Надольський Й. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939 – 1953 рр.) / Й. Надольський. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту. ім. Лесі Українки. – 2008. – 260 с.;
11. Смолій В. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / В. Смолій (відп.ред.). – К.: Наук. Думка. – 2006. – Т.2 – 653 с.;
12. Даниленко В. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. Даниленко // НАН України. Інститут історії України. – Кн. 2, ч. 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с.;
13. Рабенчук О. Соціальна активність та настрої населення України у повоєнний період (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) / Олег Рабенчук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К. – 2007. – Вип. 12. – С. 324–339.